

Rondleiding door het historische Sterrenbos op landgoed Zuylestein door Jemima de Brauwere. De valwind in juni 2021 in Leersum heeft tot grote schade geleid.

Groen en blauw erfgoed in zwaar weer

Hoe maken we historische buitenplaatsen klimaatrobuust?

Het groene en blauwe erfgoed van de 550 historische buitenplaatsen in Nederland staan vanwege extreem weer onder druk. Zomers worden heter en droger en winters worden milder en natter. Daardoor worden historische tuinen en waterwerken bedreigd. Een proactieve aanpak om buitenplaatsen klimaatrobuust te maken is noodzakelijk, maar standaardoplossingen zijn er niet. Daarom is gedurende twee jaar met het *Kennisprogramma Klimaatrobuuste Buitenplaatsen* gewerkt aan kennisopbouw over klimaatadaptatie van historische buitenplaatsen, om zo de toekomst van groen en blauw erfgoed veilig te stellen. Wat zijn de belangrijkste lessen uit dit kennisprogramma? Waarmee kunnen we het groen-blauwe erfgoed in de toekomst behouden?

tekst Nanine Koolstra (stichting Kastelen Buitenplaatsen Landgoederen)

> In het rapport *Aanhoudend Droog* (2020) concludeert de Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed (zie kader) dat eigenaren en beheerders van historische buitenplaatsen en landgoederen zich actief moeten inspannen om de groene rijksmonumenten die zij beheren klimaatrobuust te maken. Een paar maanden daarvoor, in 2019, sloten meerdere ministeries, de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG), het Interprovinciaal Overleg (IPO), Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en andere betrokken organisaties de Erfgoed Deal. In die deal zijn afspraken vastgelegd met als doel om klimaatadaptatie van erfgoed te stimuleren, op een manier waarbij belangrijke erfgoedwaarden in stand blijven. Onder andere is afgesproken dat organisaties budget kunnen aanvragen om met klimaatadaptatie aan de slag te gaan. Het rapport en de deal tezamen waren voor

De Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed houdt toezicht op een deel van het erfgoed en op het informatiebeheer bij de centrale overheid. Ze levert een bijdrage aan het tegengaan van illegale handel in cultuurgooien. Daarnaast houdt ze toezicht op de naleving van het archeologiebestel, opgravingen, vondsten en archeologische monumenten. Professionele organisaties voor monumentenbehoud vallen onder het toezicht en de werking van het monumentenstelsel. De inspectie draagt zo bij aan het behoud en beheer van het nationale erfgoed.

stichting Kastelen, (historische) Buitenplaatsen en Landgoederen (SKBL) de aanleiding om een partnerproject op te zetten om met klimaatadaptatie aan de slag te gaan. Het project is medio 2021 gelanceerd onder de naam *Erfgoed Deal Kennisprogramma Klimaatrobuuste Buitenplaatsen*. Het projectteam bestond uit vertegenwoordigers van de provincies Utrecht, Zuid-Holland en Gelderland, de gemeente Zeist, Utrechts Landschap en Utrechts Particulier Grondbezit. Het project is maart 2023 afgerond, maar stichting Kastelen Buitenplaatsen Landgoederen blijft ook daarna betrokken bij de monitoring.

Website en proeftuinen

Gedurende twee jaar is gewerkt aan kennisopbouw over klimaatadaptatie van groen en blauw erfgoed. De opbrengsten en activiteiten van het kennisprogramma komen samen op de website klimaatrobuustebuitenplaatsen.nl. De website dient als platform voor eigenaren, beheerders, beleidsmakers en andere betrokkenen die aan de slag willen of te maken hebben met klimaatrobuuste maatregelen op landgoederen en buitenplaatsen.

De meeste kennis is opgedaan in proeftuinen, door daadwerkelijk met klimaatadaptatie aan de slag te gaan. In de proeftuinen is getest welke maatregelen mogelijk zijn met behoud én gebruik van de cultuurhistorische waarden van het groene en blauwe erfgoed. Een mooi voorbeeld van een proeftuin was het Zeisterbos. De historische spreng is weer watervoerend geworden, met be-

houd van het historische karakter van de spreng. Historische dammen en duikers zijn gerestaureerd en op de omringende landgoederen in de gemeente Zeist zijn bomen herplant, die eerder door verdroging waren afgestorven. Samen met omliggende eigenaren wordt gewerkt aan meer waterinfiltratie (zie ook kader op pagina 7-8). In Gelderland is in Proeftuin Baakse Beek bij Vorden door middel van een systeem- en gebiedsanalyse een herstelplan gemaakt voor de hele landgoederenzone waar de beek doorheen stroomt. De noodzakelijke maatregelen worden voor elk landgoed door dezelfde landschapsarchitect vormgegeven, met respect voor de cultuurhistorische waarden en afstemming op de wensen van de eigenaren en beheerders. In de praktijk is op deze wijze kennis ontwikkeld die relevant en toepasbaar is voor alle historische buitenplaatsen in Nederland. De ervaringen uit de proeftuinen zijn als pioniersverhalen op de website te lezen. Eigenaren delen er hun ervaringen en ze delen hun contactgegevens voor geïnteresseerden die meer informatie willen krijgen.

Tools

De kennis- en leeromgeving op de website biedt ook *tools* die helpen om zelf met klimaatadaptatie aan de slag te gaan. Eén daarvan is de *Routekaart Klimaatrobuuste Buitenplaatsen*. De kaart maakt inzichtelijk welke stappen nodig zijn voor het ontwikkelen en realiseren van klimaatrobuuste maatregelen en biedt verdieping en houvast aan eigenaren en beheerders. De routekaart is ont-

wikkeld en getoetst in de proeftuinen en tijdens de diverse workshops met belanghebbenden en betrokkenen. Een belangrijke pilot die nog loopt, is de groen-blauwe monitor. De monitor is een dataoverzicht, opgebouwd uit verschillende parameters die op de buitenplaats zijn gemeten. De parameters geven inzicht in de staat van onderhoud en de kwetsbaarheid van het groen-blauwe erfgoed. Denk aan de vitaliteit van de bomen en de grondwaterstanden. De monitor is als pilot bij 31 buitenplaatsen op twee verschillende momenten uitgevoerd. Als de monitor frequent wordt gedaan, kunnen na verloop van tijd trends in beeld worden gebracht. Denk bijvoorbeeld aan de vitaliteit van de bomen door de tijd heen. Een ander belangrijk onderdeel van het kennisprogramma was het verbinden van beleidsmakers, eigenaren, beheerders en andere betrokkenen. Daarvoor zijn diverse bijeenkomsten georganiseerd, waaronder workshops op landgoederen, een symposium en een klimaatop. Op die bijeenkomsten werd het kennisprogramma onder de aandacht gebracht en werd met elkaar het gesprek aangegaan over de noodzaak van klimaatadaptatieve maatregelen voor het groen-blauwe erfgoed in Nederland.

Pionieren

Het kennisprogramma is samen te vatten met één woord: pionieren. Zowel in de praktijk als op het gebied van kennisontwikkeling en beleid. Jemima de Brauwere, eigenaar van landgoed Zuylestein

Foto: SKBL

Het project levert allerlei samenwerkingen op. Zo is na afloop van het programma een nieuwe kennisproeftuin opgezet bij landgoed Zuylestein, waarbij de teams erfgoed en klimaat van provincie Utrecht samen optrekken.

in Leersum, vat die pioniersmentaliteit als volgt samen: 'Je moet je door een tegenslag niet laten overrompelen. Als iets tegenzit, stel jezelf dan de vraag: wat kan ik ermee en wat leer ik ervan? Hoe kan ik het naar mijn voordeel draaien? Dat is heel essentieel.'

De verbinding tussen klimaat en erfgoed is nieuw. Bij gemeenten en provincies was er veelal geen samenwerking tussen klimaat- en erfgoedteams. Daar heeft het projectteam verandering in weten te brengen door te starten met een landelijke dialoog tussen de disciplines klimaat, water en erfgoed. Er zijn allerlei nieuwe samenwerkingen opgezet. Bijvoorbeeld tussen de teams erfgoed en klimaat van een provincie en tussen teams erfgoed van verschillende provincies. Zo is in Leersum, na afloop van het programma, een nieuwe proeftuin opgezet bij landgoed Zuylestein. Bij die proeftuin trekken de teams erfgoed en klimaat van provincie Utrecht samen op.

De meest inspirerende pioniers zijn de landgoedeigenaren en beheerders zelf. Zij zetten zich in om intelligente en creatieve oplossingen en klimaatrobuste maatregelen op hun eigen landgoed of buitenplaats te realiseren. De kennis die zij hierbij opdoen, kon voorheen niet altijd gedeeld worden met andere eigenaren. Met het kennisprogramma zijn de eerste stappen gezet voor een platform, zowel fysiek als digitaal, waarop eigenaren, beheerders, overheden, natuurorganisaties, erfgoedorganisaties en andere betrokkenen elkaar wel gemakkelijk kunnen vinden.

Belangrijkste lessen

In de twee jaar van het kennisprogramma is veel geleerd. Allereerst is het goed om te realiseren dat veel klimaatrobuste maatregelen snel en gemakkelijk uitgevoerd kunnen worden. Denk bijvoorbeeld aan het niet helemaal kort maaien van het gras tot een gazon, maar het gras langer te laten groeien tot een hooiland. Hoog gras biedt ruimte aan allerlei kruiden, wat goed is voor insecten. Dat draagt bij aan de biodiversiteit. Of denk aan het bedekken van de bodem met struikgewas, zodat vocht beter wordt vastgehouden en dieren een plek hebben om zich te kunnen verschuilen. Deze maatregelen hebben ook een positief effect op vermindering van de verdamping. Vanzelfsprekend is ook veel geleerd van grotere maatregelen die daardoor ook meer impact hebben op zowel het klimaat als het erfgoed. Denk aan een systeemaanpak voor een complete landgoederenzone, zoals is gebeurd bij de Beekse Beek in Gelderland. Kijk voor meer informatie hierover op de website. Niet voor iedere maatregel is een apart onderzoek nodig. Benut de bestaande kennis en zoek uit welke locatiespecifieke kennis ook toepasbaar is op andere locaties. Ten tweede is het belangrijk dat wordt gewerkt aan een handelingsperspectief voor landgoedeigenaren. Er is nog veel onduidelijk over de toekomstige veranderingen in het klimaat, het regionaal en landelijk beleid rond erfgoed en klimaat, en de beschikbare financiële middelen voor klimaatadaptatie voor landgoederen en buitenplaatsen. Dat maakt het niet gemakkelijk om maatregelen te treffen. Erfgoed moet daarom een plek krijgen in het landelijke en regionale klimaatbeleid, om structureel klimaatrobuste buitenplaatsen te kunnen realiseren en te financieren. Doorontwikkeling van de groenblauwe monitor biedt hierbij op termijn ondersteuning, inzicht en de mogelijkheid tot het signaleren van in het licht van de klimaatverandering wezenlijke trends.

Ten derde is het essentieel dat de opgedane kennis wordt gedeeld met alle relevante partijen. Er wordt veel gepioneerd, op allerlei verschillende plekken in het land. Niet altijd komen de geleerde lessen terecht bij andere bui-

tenplaatsen, en dat zijn gemiste kansen. Tegelijkertijd is er haast geboden. Hoe langer er wordt gewacht met het nemen van klimaatmaatregelen, hoe meer groen en blauw erfgoed er verloren kan gaan. Kennisdeling kan het nemen van effectieve maatregelen versnellen. Alle bijeenkomsten die wij met het kennisprogramma hebben georganiseerd, waren druk gezocht. De wil om van elkaar te leren is er dus zeker. We hopen dat eigenaren, beheerders, natuurorganisaties en overheden zullen blijven inzetten op kennisdeling om op deze manier klimaatadaptatie van buitenplaatsen te versnellen.

Het projectteam roept alle eigenaren en beheerders van erfgoed en alle organisaties die hierbij betrokken zijn, op om aan de slag te gaan met klimaatadaptatie van groen en blauw erfgoed en ervaringen op de website klimaatrobustebuitenplaatsen.nl te delen. De geleerde lessen zijn een begin. Er is meer nodig voor het ontwikkelen en realiseren van klimaatrobuste maatregelen op historische landgoederen en buitenplaatsen, zodat we nog vele generaties kunnen genieten van ons rijke culturele erfgoed.<

Meer informatie en inspiratie om met klimaatrobuste maatregelen aan de slag te gaan:

klimaatrobustebuitenplaatsen.nl

Meer over de Erfgoed Deal: Vakblad #190, december 2022, pagina 16-19.

Voor contact:

Bram van Ommen, bvanommen@skbl.nl

foto Hans Dijkstra

Bosbaas Henri Kleijer van landgoed Middachten bij De Steeg (Gld.) maakt een waterafvoergoot schoon. Zeventien van dergelijke goten aan de rand van de Veluwe stuwwal vangen afspoelend regenwater op en leiden het naar het omliggende bos, waar het water vervolgens kan inzigen.

foto's Utrechts Landschap

In de slingervijver op buitenplaats Pavia wordt nieuwe folie aangebracht.

Restauratie van de monumentale keermuur in de spreng.

'Tot onze verrassing staat er in delen van de spreng weer water'

Het Utrechts Landschap, eigenaar van het Zeisterbos en de buitenplaatsen Hoog Beek & Royen en Pavia, maakte zich zorgen: de ruim 250 jaar oude sprengbeek in het bos staat al decennia droog. Ook het waterpeil van de slingervijvers op beide buitenplaatsen komt in droge perioden onder het kritieke niveau. Verder is door verdroging al een groot deel van de bomen en planten aangetast of afgestorven. Het verlies van de veelal beeldbepalende en eeuwenoude bomen betekent een grote aantasting van de landschappelijke en cultuurhistorische waarden van het gebied, aldus Ivor de Baat, projectleider bij Stichting Utrechts Landschap.

Om de problemen aan te pakken is Utrechts Landschap eind 2019 begonnen met het voorbereidingsproject 'Herstel Watersysteem Zeist'. De Baat: 'We hebben diverse onderzoeken laten uitvoeren en de resultaten vertaald naar een projectplan met (herstel)maatregelen. Het cultuurhistorisch onderzoek heeft ons meer inzicht gegeven in de vele cultuurhistorische aspecten in het gebied. Hierdoor werd het mogelijk om de constructie en de functies van deze monumenten te restaureren naar het oorspronkelijke ontwerp. Het waterbalansonderzoek maakte duidelijk welke maatregelen noodzakelijk en haalbaar zijn. Een belangrijke uitkomst van het waterbalansonderzoek was dat het grondwaterpeil niet meer zodanig te verhogen is, dat de vijvers weer met grondwater gevoed kunnen worden. Het opnieuw aanbrengen van folie in de vijvers bleek helaas onvermijdelijk.'

De herstelmaatregelen zijn inmiddels uitgevoerd en hebben zichtbaar resultaat. 'Tot onze verrassing staat er in delen van de spreng weer water. Sinds de schoning van de spreng komt het kwelwater weer omhoog.' Cultuurhistorische objecten zoals bruggen en dammen zijn gerestaureerd om hun functie en cultuurhistorische waarde te behouden of terug te geven. Verschillende nieuwe duikers en stuwen zijn aangelegd om het waterniveau beter te reguleren. Ook de slingervijvers zijn hersteld. 'Het behoud van de glooiende oeverlijn en het spiegelende effect is cultuurhistorisch van belang. De vijvers zijn voorzien van nieuwe beschoeiing en folie. Waar mogelijk zijn zandtaluds tegen de beschoeiing aangelegd zodat dieren makkelijker in en uit het water kunnen gaan.'

Utrechts Landschap werkt in het project nauw samen met de gemeente Zeist, het Hoogheemraadschap Stichtse Rijnlanden en de provincie Utrecht. De Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed heeft binnen de Erfgoeddeal een belangrijke bijdrage geleverd aan de realisatie. 'Gelukkig merken we dat op beleidsmatig niveau de urgentie om maatregelen te treffen wordt gedeeld. De uitdaging zit er met name in dat we dit moeten

vertalen naar een praktische aanpak. Het is pionieren: waar de één staat de trappelen om iets nieuws te proberen ten behoeve van toekomstig behoud, stelt de ander de vraag of nieuwe maatregelen wel passen in bestaande procedures, visies en regelgeving.'

Het Utrechts Landschap betreft ook de omgeving bij de klimaatadaptieve maatregelen. Met verschillende partijen is op het bezoekerscentrum De Boswerf een klimaatpaviljoen gebouwd. Hier kunnen bezoekers inspiratie opdoen om hun eigen huis en tuin te verduurzamen, bijvoorbeeld door afkoppeling van regenpijpen zodat hemelwater rechtstreeks de bodem ingaat. Ook zijn er afspraken gemaakt met eigenaren van naastgelegen gebouwen als de Boskapel, Hoog Beek & Royen en het verzorgingstehuis De Amandelhof over afvoer van het regenwater naar de slingerijvers. 'Het enthousiasme om mee te werken is groot. De ervaringen die wij opdoen binnen dit project worden actief gedeeld met andere terreineigenaren. Samen kunnen we veel meer water langer vasthouden. Alleen met een brede aanpak maken we onze omgeving klimaatrobuuster.'

Wat ook bijzonder is aan het project, vindt De Baat, is de samenwerking tussen erfgoed- en natuurorganisaties. 'Soms staan de natuur en cultuurhistorie in de praktijk op gespannen voet, maar door een goede samenwerking kun je juist iets heel moois bereiken. Samenwerken kost wel tijd. Begin dus op tijd en betrek meteen alle partijen.'

De monumentale keiendam is hersteld naar het oorspronkelijke ontwerp.

